С. Я. ЄРМОЛЕНКО, А. К. МОЙСІЄНКО, Л. П. ГНАТЮК

МОВОТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ РЕЦЕПЦІЇ XIX–XXI СТ.

Мовотворчість Тараса Шевченка розглянуто як об'єкт славістичних студій, здійснених поза межами України впродовж XIX–XXI ст. Наведено оцінки, які дали мові й індивідуальному стилю Т. Шевченка дослідники-славісти — білоруський (М. Богданович), шведський (А. Єнсен), болгарський (С. Русакієв), польський (М. Лесів). Актуалізовано праці І. Огієнка, В. Чапленка, Ю. Шевельова, М. Мозера про зв'язок художньої мови Т. Шевченка зі староукраїнською книжною традицією, фольклорними джерелами, народнорозмовною практикою. Простежено відбиття структурно-семантичних і стилістичних особливостей ідіостилю Шевченка в слов'янських перекладах.

Ключові слова: мова Шевченкової поезії, національно-мовна ідентичність, літературна норма, новаторство Шевченка, староукраїнська книжна традиція, народна пісня, естетика художнього слова, слов'янські переклади.

У слов'янській рецепції мовотворчості Тараса Шевченка виокремлюємо такі аспекти: оцінка мовної творчості Шевченка як вияву характерних структурних ознак нової української літературної мови (в термінах періодизації історії української літературної мови), що дала початок загальновизнаній літературній нормі української національної мови; сприймання поетичних текстів Шевченка як естетичних феноменів, цінність яких засвідчують міжслов'янські мовно-літературні зв'язки, зокрема численні переклади творів Шевченка іншими слов'янськими мовами.

Мовотворчість Тараса Шевченка привернула увагу сучасників поета насамперед відкриттям українського світу, далеко не знаного в широкому культурному просторі слов'янства: вона відразу стала ознакою, мірилом української ідентичності як через осмислення історії народу, специфіки його мови, так і через відтворення природних умов його життя, соціально-побутової культури, проникнення в психолінгвальні основи спілкування й світосприймання. Показово, що в Україні й поза її межами деякі поетичні тексти Шевченка поширювалися як народні пісні. Водночас Шевченкове художнє слово засвідчило зростання пізнавально-креативної функції літературної мови, означило віхи її інтелектуалізації, естетизації й ролі в духовному житті нації.

Упродовж століть не згасає інтерес дослідників, а також практиків-перекладачів до мовотворчості поета, до вивчення особливостей авторського слововживання, образної системи, співвідношення індивідуального стилю Шевченка та української літературної мови. Польський славіст Михайло Лесів зазначає: «Тарас Шевченко у свідомості українців з другої половини дев'ятнадцятого століття був і залишається до наших днів тим, хто мав і надалі має особливе й унікаль-

© С. Я. ЄРМОЛЕНКО, А. К. МОЙСІЄНКО, Л. П. ГНАТЮК, 2013

не значення для української мови, сучасної української літератури та зміцнення національної ідентичності українців» [1].

Твори Шевченка з'явилися в час, коли в Європі захоплювалися фольклорно-романтичними темами. Відомо, що романтичний струмінь у поезії слов'янських народів був дуже потужний, і Шевченкові балади сприймалися на цьому ґрунті, трансформувалися, так само як і загальноєвропейські романтичні мотиви набували українського колориту саме в творчості Шевченка.

Естетика художнього слова Тараса Шевченка в загальному фольклорно-романтичному річищі європейських літератур виявляла характерні ознаки українського поетичного світобачення.

Максим Богданович, оцінюючи мовотворчість Шевченка в контексті світової літератури, так характеризував «національно-український стиль» поета: «В особі Шевченка, — писав він 1914 р., — світова література має поета з віршем мелодійним і витонченим, поета, який красу своїх творів будував не на разячих зір засобах поетичного впливу, а, навпаки, на засобах найбільш тонких: асонансах, алітераціях, внутрішніх римах; поета, який до цієї краси зазначених елементів вірша долучив ще незвичайну силу своїх ритмів, а також оригінальність, жвавість і граціозність різноманітних метрів. Далі ми хотіли б наголосити, що все це взаємно зумовлювало й доповнювало одне одне, створюючи в загальній складності особливий поетичний світ, тобто певний строго витриманий і гармонійний художній стиль. Стиль же цей, нарешті, був стилем національно-українським, а поезія Шевченка — врослою в українську народну поезію, що в деяких своїх зразках сягає повного ототожнення з нею. Такий із двовідтінковим полиском муар: чітко видно, де один і де інший, але ніколи не можна провести між ними твердої роз'єднувальної межі» [2].

Шведський славіст А. Єнсен у 1916 р. надрукував у Відні дослідження про життя і творчість Шевченка [3], а 1921 р. книга була перевидана українською мовою в Перемишлі: «Єго поезії, — пише дослідник, — є по части підслухані в правдивій народній пісні і єго питоме артистичне відчуваннє зуміло викувати з сеї золотої штаби пишні клейноди. В поетичнім подрібнім малюванню ледви чи має Шевченко собі рівного в слов'янській літературі, а скута в слова наївність його простих пісень означає в дійсності високо розвинену артистичність» [4]. Автор передмови, перекладач І. Мандюк умістив у передньому слові кілька розлогих абзаців видатного славіста В. Ягича, який працю А. Єнсена називає «прегарною розвідкою» про творчість Шевченка [5].

Високу оцінку Шевченкової поезії знаходимо в монографії болгарського славіста С. Русакиєва. Він, зокрема, наводить такий показовий факт з історії культивування Шевченкового слова в Болгарії: у 70-х роках XIX ст. відомий літератор І. Блисков на сторінках редагованої ним учительської газети поряд із педагогічними статтями вміщував художні твори і серед них як зразок «природної», «невимученої» поезії, «як взірець віршування» опублікував уривок з «Посланія..» Шевченка — «Учітеся, брати мої…» у перекладі Л. Каравелова («Учете се, мили птички»). Дослідник висновує: «У нашій літературі 70-х років уже були

[1] *Łesiów M.* Poezja Tarasa Szewczenki w tłumaczenniu Piotra Kuprysia // Szewczenko T. «Kobziarz».— Lublin, 2008.— S. 7.

[2] *Багдановіч М.* Краса и сила. Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченко // Багдановіч М. Збор твораў.— Мінск, 1968.— Т. 2.— С. 149–150.

[3] *Jensen A.* Taras Schewtschenko, ein ukrainisches Dichterleben.— Wien, 1916.— 157 S.

[4] *Єнзен А.* Тарас Шевченко. Життя українського поета.— Перемишль, 1921.— С. 56.

[5] Там же.— С. 3.

свої відомі твори; крім того, у Болгарії знали в перекладі ряд визначних російських, західноєвропейських та античних поетів. Проте Блисков вважав найкращим зразком твори Шевченка. Це ще одне свідчення того, який близький болгарам Шевченко, як високо оцінюють вони народність і чудову форму його поезії» [6].

Аксіологічний аспект поетичних текстів Шевченка ґрунтується на конкретних спостереженнях дослідників-славістів щодо особливостей індивідуального слововживання, національно-мовної специфіки Шевченкового вірша. Насамперед звертаємо увагу на студії українських авторів, виконані поза межами України. Так, на прикладі аналізу лексичної структури творів поета Ю. Шевельов показав принципово нове порівняно з Шевченковими попередниками (І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ'яненком) естетичне осмислення української мови як джерела формування національного писемно-літературного стандарту й канону художнього стилю української літератури [7]. Виокремлюючи характерні ознаки мовних джерел Шевченкових творів, написаних 1860 р., Ю. Шевельов наголошує на «грі контрастів мови»: наприклад, у «Неофітах» дослідника вразило «безпрецедентне поєднання» церковнослов'янізмів, вульгаризмів та «декількох словосполучень, типових для народних пісень», із великою кількістю грецьких та латинських слів. Саме таке слововживання, на думку Ю. Шевельова, пояснює «відчуття крайнього подиву і збентеження, що його викликала ця поема і серед Шевченкових сучасників, і в новому поколінні» [8].

Дослідник убачає в спостережуваному «поєднанні стилів» джерело надзвичайного багатства асоціацій. Він так пояснює «секрет» Кобзаревого володіння словом: «Розкриття прихованих семантичних нюансів слова через антитезу, через розгортання градацій символічних образів та використання оксиморонів стає основною технікою у поезії Т. Шевченка. Кожен вірш стає мовби дослідницьким екскурсом у глибини словозначень, розробкою багатих семантичних покладів мови» [9].Пізнання мовної матерії Шевченкового вірша спонукає дослідників вивчати її писемно-книжні джерела, виявляти тенденції стилістичного урізноманітнення словника художньої мови і його вплив на становлення літературної норми української мови. Усвідомлюючи той факт, що мова Шевченка «стала наріжним каменем дальшої нашої літературної мови» [10], Іван Огієнко (митрополит Іларіон) заглиблюється у витоки й природу мовної свідомості поета, простежує зв'язок його творчості зі староукраїнською книжною традицією.

Відомо, що в 50–60-і роки XX ст. Іван Огієнко плідно працював над словником мови Тараса Шевченка (1961 р. у Вінніпезі вийшов «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови»), а також звертався до мовотворчості поета, створюючи «Етимолого-семантичний словник української мови», виданий лише після смерті автора в 1979–1994 рр.

Автор «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» наголошував, що «народній елемент, головно пісенний, став основним у Шевченковій мові» [11]. Важливим елементом поетової мови вчений вважав церковнослов'янську сти-

---

[6] *Русакиев С.* Тарас Шевченко и българската литература.— София, 1964.— С. 53.

[7] *Шевельов Ю.* Критика поетичним словом: Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про «білі плями» // Світи Тараса Шевченка : Зб. статей до 175-річчя з дня народження поета.— Нью-Йорк, 1991.— С. 6.

[8] *Шерех Ю.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // Поза книжками і з книжок.— К. , 1998.— С. 56.

[9] Там же. — С. 60.

[10] *Огієнко І.* Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови.— Вінніпег, 1961.— С. 5.

[11] Там же.— С. 8.

хію, зазначаючи, що Шевченко глибоко знав Біблію, особливо Псалтир, і це зумовило широке використання ним архаїзмів [12].

Варто звернути увагу на трактування І. Огієнком так званих «русизмів» у Шевченковій мові. З одного боку, він констатує: «За передшевченківського часу і за його часу в українській літературі аж густо було від русизмів, …і тому не дивно, що Шевченко ще не міг отруситися від цього…». З другого боку, мовознавець пропонує підходити до цього явища з позицій історизму: «Але на русизми Шевченкової мови може бути й інший погляд, — це наші віковічні архаїзми, правописні й словникові, що панували в нашій літературі цілі віки» [13].

Про «чистоту», літературність мови Шевченка свідчить, на думку дослідника, той факт, що поет свідомо уникав «дрібноговіркових місцевих виразів» та «розговірного селянського жаргону» [14].

Мовознавець дав високу оцінку новотворам Шевченка: *лани широкополі*, *широколистії тополі*, *Дніпро крутоберегий*, *недви́га* «інертна людина», *оди́на* «самотність», *спі́ва* «співання, спів» та ін. [15]

Уважний до поетового слова не лише в його лексичній, а й у звуковій іпостасі, І. Огієнко часто, обґрунтовуючи давність того чи того явища української мови, покликається на мовну практику Шевченка. Наприклад, надаючи перевагу наголосу *зе́мний* (який відбивав давню українську книжну традицію кореневого наголошування деяких іменників та прикметників), а не *земни́й*, дослідник наводить конкретне слововживання Шевченка — *зе́мнії поклони* [16]. В «Етимолого-семантичному словнику української мови» І. Огієнка слово *город* кваліфіковано як архаїзм, давнє українське слово, що підтверджено цитатою Шевченка «У Вильні, городі преславнім» [17]. Зазначаючи, що *уповати* в українській мові є словом церковнослов'янським, архаїчним, І. Огієнко зауважує, що його «залюбки вживав і Т. Шевченко» [18]. Дослідник вважав мову поета еталоном, найвищим виявом вербалізації національно-мовної свідомості й широко використовував тексти Шевченка як ілюстративний матеріал у лексикографічних працях.

Велика заслуга І. Огієнка полягає в тому, що у «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови» він навів і прокоментував з погляду історії української літературної мови українську лексику «Кобзаря», яка лягла в основу формування української літературної мови. При цьому він звертав особливу увагу на Шевченкові наголоси як на цінний матеріал для вивчення літературної вимови. Зафіксовані дослідником у Шевченковому слововживанні форми *война*, *вольний*, *гость*, *Запорожжя*, *регот*, *Трахтемиров*, *якор* [19], де в народній вимові в закритому складі **о** ще не перейшло в **і**, а також *конець*, *кончати*, церковнослов'янізми *враг*, *врем'я*, *дщер*, *злато*, *малодушіє* (хоча й рідковживані), *ніже* «ані», *плам'я*, *присносущий*, *прозябати* «рости», *хранити* «оберігати», *чаяти* «сподіватися» [20], архаїчні лексеми *год* «рік», *город* «місто», *да* «та», *костер*

[12] Там же.— С. 13, 14.
[13] Там же.— С. 20.
[14] Там же.— С. 18, 20.
[15] Там же.— С. 28.
[16] Там же.— С. 103.
[17] *Огієнко І.* Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Ю. Мулика-Луцика.— Вінніпег, 1979.— Т. 1.— С. 293.
[18] Там же.— 1982.— Т. 2.— С. 79.
[19] *Огієнко І.* Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови...— С. 65, 72, 97, 195, 227, 254.
[20] Там же.— С. 120, 66, 67, 85, 104, 131, 148, 169, 188, 191, 241, 245.

«вогнище», *красота*, *лгати*, *лучче / лучше*, *минута* «хвилина», *оп'ять* «знову», *стид*, *туда*, *хоть* «хоч», *язик* «мова» [21], архаїчні граматичні форми *єси*, *єсть* [22] ілюструють характерні ознаки мови українця першої половини XIX ст., у якій відбилися і деякі риси староукраїнської мовної свідомості, органічно пов'язані зі староукраїнською книжною традицією.

Отже, в конкретному слововживанні Т. Шевченка дослідник простежував тенденцію української літературної мови зберігати зв'язок з попередньою писемно-книжною практикою й стилістично урізноманітнювати засоби індивідуальної художньої мовотворчості.

Такого детального аналізу мовної структури Шевченкових творів, як у мовознавчих працях І. Огієнка, у славістиці небагато: творчість поета привертала увагу славістів насамперед обраними темами, актуальністю висловлених поетом суспільних ідей. До таких ідей належить і відстоювання права українського народу мати свою літературну мову.

1970 року в Нью-Йорку вийшла «Історія нової української літературної мови» (XVII ст. — 1933 р.) В. Чапленка, де окремий розділ присвячено мовній діяльності Тараса Шевченка, зокрема його національно-мовній позиції, творчості російською мовою, жанрово-тематичним аспектам мовотворчості поета, джерелам його мови та особливостям стилю. Мовну позицію Шевченка автор формулює так: «Для нього бо особисто життєве користування українською мовою було не тільки теоретичною модою, а й питанням національної та просто людської гідности» [23]. Автор переконливо показує, як Шевченко, використовуючи для цього кожну нагоду, дбав про побутово-ділове вживання української мови, зокрема в листуванні (його власні листи, що збереглися, написані на 70% по-українськи), а також про її наукове використання; думав він і про запровадження української мови у школі (1860 р. видав «Южно-русскій букварь»), отже, свідомо прагнув того, щоб «створити українську літературну мову на повний засяг громадсько-національного культурного вживання» [24].

Важливою подією для шевченкознавства став вихід монографії австрійського славіста М. Мозера «Taras Ševčenko und die moderne ukrainische Schriftsprache — Versuch einer Würdigung» (2008) [25]. Розглядаючи мову Тараса Шевченка в контексті мовної ситуації в тогочасній Україні та сучасної української літературної мови, учений ґрунтовно і послідовно проаналізував особливості поетової фонетики та орфографії, морфології, синтаксису, лексики (звертаючи увагу на специфіку добору українських виражальних засобів, а також на іншомовні пласти — полонізми, архаїзми, зокрема старослов'янізми, інтернаціоналізми, русизми), проектуючи їх на явища і процеси історії української мови. Автор переконливо показав визначальну роль Шевченка в нормуванні і кодифікації української мови, в утвердженні національної свідомості українців.

Привертають увагу численні слушні спостереження і міркування австрійського мовознавця, його намагання не лише оцінити й пояснити, ураховуючи всі лінгвальні та нелінгвальні чинники, природу мови Кобзаря, його мовну концеп-

[21] Там же.— С. 70, 75, 121, 122, 126, 129, 135, 158, 216, 229, 241, 254.
[22] Там же.— С. 87, 88.
[23] *Чапленко В.* Історія нової української літературної мови» (XVII ст. — 1933 р.).— Нью-Йорк, 1970.— С. 84.
[24] Там же.— С. 84–85.
[25] *Moser M.* Taras Ševčenko und die moderne ukrainische Schriftsprache — Versuch einer Würdigung.— München ; Steinmeier, 2008.— 453 S.

цію і стратегію, а й показати значення Шевченка, його «дієву силу» в процесі витворення і подальшого розвитку сучасної української літературної мови.

У дослідженнях з історії української літературної мови (варто зауважити, що цей розділ мовознавства належить до відносно молодих лінгвістичних галузей, де відбувається активний пошук методів і обґрунтування теоретичних засад вивчення виокремленого об'єкта) розділ про мовотворчість Т. Шевченка, її роль в утвердженні літературної норми (літературного стандарту) української мови належить до основних. Він має відповісти на питання, чому саме мова Шевченка стала зразком, еталоном літературності, власне нормою. Причини, очевидно, треба шукати у сприйнятті українцями не лише змісту його творів, а й особливостей естетично довершеного індивідуального стилю поета. Шевченко своєю мовною творчістю доводив потребу усамостійнення української мови серед інших слов'янських мов саме в той час, коли «доцільність розвитку й культивування літературних мов слов'янських народів, крім російської, а також (хоч і меншою мірою) польської, нерідко піддавалася сумнівам» [26].

Спільні для слов'янських літератур мотиви національного самоусвідомлення, пошуків загальнолюдських ідеалів, оспівування свободи (волі) і піднесення людської гідності набували в поетичному мововираженні Шевченка таких переконливо-знакових для тодішньої суспільної свідомості довершених естетичних форм, що викликали бажання перекладачів-інтерпретаторів Шевченкової творчості відтворити їх, трансформуючи засобами інших слов'янських мов.

Перші переклади Шевченкових поезій у слов'янському світі з'явилися ще за життя поета. У 1856–60-х роках російськомовні інтерпретації окремих віршів Шевченка друкують журнали «Современник», «Русское слово», «Библиотека для чтения», «Народное чтение» та ін. У десятому числі «Современника» за 1858 р. О. Плещеєв під заголовком «Стихотворение Шевченко» вміщує переклад поезії «Минають дні, минають ночі», яка побачила світ в оригіналі лише 1861 р. Показово, що в оригінальній творчості О. Плещеєва дослідники простежують мотиви, спільні з Шевченковими [27].

1860 р. чеський дослідник Й. Первольф знайомить читачів часопису «Obrazy života» з перекладом поеми «Іван Підкова», публікує також статтю «Тарас Григорович Шевченко — поет малоросійський», у якій, зокрема, подає уривки з «Перебенді», «До Основ'яненка» та ін.

Того ж 1860 р. у польському виданні «Kurjer Wileński» вміщено ліричні вірші «Чого ти ходиш на могилу?», «Нащо мені женитися?», «Ой по горі роман цвіте» у перекладі Л. Совінського. 1860 рік ознаменований і першим перекладним книжковим виданням Шевченкових творів. М. Гербель, який ще 1856 р. у журналі «Библиотека для чтения» опублікував переклад «Думки» («Нащо мені чорні брови?»), тепер виступає упорядником і одним із перекладачів «Кобзаря» (разом з М. Михайловим, О. Плещеєвим, М. Курочкіним, М. Бергом та ін.).

Поетичне слово Шевченка швидко шириться поза межами України.

Газета «Московский вестник» від 1 квітня 1860 р. пише: «Тепер ви на кожному кроці зустрінете в нас людей, які захоплюються п. Шевченком, вчаться навіть по-малоросійському для того тільки, щоб прочитати його вірші». Зрештою, ок-

[26] *Тараненко О. О.* Три метафоричні моделі слов'янської єдності та їх різні інтерпретації (Коллар — Пушкін — Шевченко та ін.) // Мовознавство.— 2001.— № 3.— С. 58–59.

[27] *Павлюк М.* Провідні ідейні тенденції в ранніх перекладах творів Шевченка на російську мову // Збірник праць восьмої наукової шевченківської конференції.—К., 1960.— С. 199–219.

ремі періодичні видання, такі як «Slovenski glasnik» (1860), «Dziennik Literacki» (1861), друкують поезії Шевченка в оригіналі латинкою.

На початку 60-х років твори Шевченка публікуються в польськомовних інтерпретаціях Л. Совінського, А. Хаємського, А. Гожалчинського. Л. Совінський видає окремою книжкою поему «Гайдамаки» (1861). 1863 року окремим виданням виходить Шевченків «Кобзар» у перекладах В. Сирокомлі.

На сторінках чеської періодики з'являється ряд ліричних творів поета, а також уривки з поем. Зокрема, вступ до поеми «Єретик» у перекладі Й. В. Фріча друкує журнал «Zvony» (1863), річник «Květy» (1865/66) публікує «Тополю» (у перекладі Е. Ваври), фрагменти з «Гайдамаків» (без зазначення імені перекладача).

У 1863 р. виходить «Новобългарска сбирка» Р. Жинзифова, у якій поряд із власними творами автор уміщує переклади болгарською мовою Шевченкових поезій «Тополя», «Утоплена», «Катерина», трьох «Дум» («Тече вода в синє море», «Вітре буйний», «Нащо мені чорні брови»), виокремивши їх у розділ під заголовком «Гусляр Тараса Шевченка», спорядивши короткою біографічною довідкою про українського поета. 1 серпня 1864 р. датований рукопис болгарського перекладу уривка з «Причинної» П. Славейкова, що побачив світ під заголовком «Сирота девойка» більш ніж через двадцять років.

У хорватському часописі «Naše gore list» (1863) А. Шеноа під псевдонімом Велько Рабачевич друкує переклад «Розритої могили». Наприкінці 60-х років XIX ст. Шевченкові поезії з'являються в белградських журналах «Віла» («Заповіт», «Хустина» в перекладах В. Николича), «Зора» («Нащо мені чорні брови» в перекладі Дж. Янковича).

Незважаючи на реакцію, яка панувала в Польщі після поразки Січневого повстання 1863 р. (що не оминуло й творчості Т. Шевченка), Шевченкове слово не сходить зі сторінок періодичних польських видань, а 1865 р. літературний критик, учасник визвольного повстання Гвідо Батаглій публікує перше монографічне дослідження польською мовою про життя і творчість українського поета.

В останні десятиріччя XIX ст. творчість Шевченка збагачується новими перекладами на всьому слов'янському просторі. 1872 р. польськомовний «Kobziarz» (переклад В. Сирокомлі) перевидано у Варшаві, а 1883 р. — у Львові. 1874 р. у Москві виходить російськомовна збірка «Из Кобзаря», що містить 15 поезій у перекладі М. Чмирьова. 1887 р. хорватський поет і дослідник А. Харамбашич друкує у своєму перекладі вісім Шевченкових творів (побачили світ окремим виданням «Pjesničke pripovijesti» з розлогою статтею про життя і творчість поета). З'являються переклади словацькою, серболужицькою мовами.

У 1887 р. І. Бєлоусов видає збірку «Из "Кобзаря" Т. Шевченко и украинские мотивы», включивши до неї вісімнадцять своїх перекладів, започаткувавши таким чином власну шевченкіану, сторінки якої сповна розкриються вже в наступному столітті. Тричі видавався «"Кобзарь" в переводе русских писателей» (1900, 1906, 1911), упорядкований І. Бєлоусовим, де йому належить майже половина перекладів, зокрема, до третього видання вперше ввійшли такі твори, як «Кавказ», «Суботів», «Холодний яр», «Три літа», «Подражаніе Ієзекіїлю» та ін. Двома виданнями побачив світ і злагоджений І. Бєлоусовим «Запретный Кобзарь» (1918, 1922), куди ввійшло 15 творів, заборонених раніше царською цензурою, більшість із яких — «Сон», «Царі», «Слава», «Саул», «Марія» та ін. — переклав упорядник. Загалом бєлоусівська бібліографія перекладних видань творів Шевченка нараховує понад десять книжок, серед них «Кобзарь» 1914 р. лише з власними перекладами.

Отже, з кінця XIX і в XX ст. поряд з виданнями творів Шевченка, підготованими колективами перекладачів, маємо ряд видань, одноосібне авторство перекладів у яких засвідчує перехід до якісно нового осмислення індивідуальної творчості поета, що сприяє адекватному збереженню стилістики оригіналу, певній стилістичній єдності інтерпретованих текстів.

Так, 1900 р. вибрані поезії Шевченка («Výbor básní») виходять у Празі з передмовою авторки перекладів Р. Єсенської. Словенський поет і перекладач Й. Абрам у 1907–1908 рр. видає у своєму перекладі двотомний «Kobzar», з поемою «Гайдамаки» у другому томі. Польською мовою в перекладі С. Твердохліба з'являються «Wiersze wybrane» (1913), в перекладі Е. Виломовського — «Trzy poematy» (1930). 1933 р. виходить російськомовний «Кобзарь» у перекладі А. Колтоновського, а через рік — у перекладі Ф. Сологуба, перевиданий 1935 р. і в скороченому вигляді — 1939 р. Відомий болгарський поет Д. Методієв до 150-річного ювілею Шевченка (1964) здійснив повне видання «Кобзаря». Власними перекладними виданнями Шевченкової поезії заявили про себе Ю. Кокавець (словацькою мовою — «Dumy moje…», 1959), С. Шалі (словенською мовою — «Zbirka : Lirika», 1976), Я. Кабічек (чеською мовою — «Bílé mraky, černá mračna» («Білі хмари, чорні тучі», 1977)).

В останньому десятилітті XX ст. (1993 р.) у Вільнюсі виходить тринадцятивіршовий польськомовний «Kobziarz» (ксерокопійне видання перекладу Сирокомлі) з післямовою Н. Непорожньої, а вже в першому десятилітті нового століття (2008 р.) у Любліні з'являється повне видання в польськомовній інтерпретації П. Куприся з передмовою М. Лесева.

Звичайно, осібноавторські видання перекладних Шевченкових книг жодною мірою не применшують колективної праці великої когорти видатних майстрів слова, які докладали немало сил для організації видань, як це бачимо на прикладі Янки Купали і Якуба Коласа при підготовці повного «Кобзаря» білоруською мовою (1939) (нове повне видання творів Шевченка в Білорусі побачило світ 1952 р.). Загалом над інтерпретаціями багатьох перекладних видань Шевченкових творів активно працювали такі відомі білоруські поети, як З. Бядуля і К. Крапіва, П. Глєбка і А. Куляшов, П. Бровка і М. Танк, В. Зуйонак і А. Писін, Н. Гілевич і Р. Барадулін та ін.

Десятки разів виходили книги Шевченкових поезій у Росії (згадаймо принаймні п'ятитомні зібрання творів 1948–49, 1964–65 років), зокрема в інтерпретаціях чільних російських поетів — В. Брюсова, І. Сельвінського, М. Асєєва, М. Свєтлова, В. Гіппіуса, В. Інбер, В. Луговського, М. Тихонова, О. Твардовського та ін.

І ще немало знакових імен у слов'янських літературах, як, наприклад, болгари Л. Стоянов, К. Зиданов, А. Тодоров, Б. Райнов, Д. Методієв чи поляки Я. Івашкевич, Ч. Ястшембець-Козловський, Б. Жиранік, К. Вежинський, В. Слободнік, вписали славну сторінку в історію перекладної шевченкіани.

Численні різномовні переклади творів Шевченка — це вдячний матеріал для осмислення вагомості перекладацького доробку, який маємо сьогодні у світі, зокрема на слов'янських теренах. Вони дають змогу дослідити зміни в історії перекладу слов'янськими мовами, проаналізувати особливості відтворення Шевченкового індивідуально-мистецького стилю. Дослідники вже звертали увагу на окремі оригінальні звукописні моменти в поетиці Шевченка, які важко надаються для іншомовних інтерпретацій. Ось одна з таких звукописних картин у поезії «Утоплена»:

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває,
Прокинеться — тихесенько|
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?» — тихесенько
Спитає-повіє,
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

Наведемо лише кілька останніх інтерпретацій цього фрагмента, власне, рядків, що передають антропоморфізовану мову вітру, в російському, білоруському, польському і болгарському перекладах:

«Кто здесь, кто здесь ночью чешет
Косу под откосом?..
Кто там, кто там в страшной злобе
Рвет на себе косы?
Кто же, кто же?» — тихонечко
Спрашивает-веет…

(Пер. М. Зенкевича);

«Хто ж то, хто на гэтым боку
Расчэсвае косу?
А хто рве на другім боку
На сабе валоссе?..
Хто ж то, хто ж то?» — ціхусенька
Спытае, павее…

(Пер. Якуба Коласа);

«На тоз бряг коя във мрака
реши си косата?
А коя отвъд си скубе
косита в гората?
Коя, коя?» — той тихичко
попита-повее,

(Пер. Д. Методієва);

«Kto to, kto to na tym brzegu
Czesze warkocz, kto to?..
Kto to, kto na tamtym brzegu
Rwie warkoczy sploty?
Kto to, kto to?» — cichusieńko
Zapyta, powieje
I zadrzemie? Pyki nieba
Skraj nie sczerwienieje.

(Пер. П. Куприся).

Чи не найкраще з усіх відомих нам інтерпретацій цих рядків звукову стихію передано по-російському. Роль свистячих і шиплячих звуків, що відображають перешум вітру й осоки, як можна спостерегти, є домінантною і в перекладі. Хоч, звичайно, для підтримання відповідної звуколінії не обійшлося без деяких смислових привнесень. Правда, оте *под откосом*, чого не знаходимо в оригіналі, запозичене М. Зенкевичем у його попередників (пор. у перекладі В. Крестовського, відомому ще з «Кобзаря», упорядкованого М. Гербелем: «Кто здесь косу холит, чешет, Бродит по откосу?».

В унісон шелестінню-погойдуванню осоки в Шевченковому тексті і словесний повтор *хто се, хто се*, розділений цезурою в кількох рядках. Ритміко-інтонаційна парадигма цього повтору повністю витримана лише в польському перекладі. У попередній польськомовній версії В. Слободника (1955 р.) порушено синтаксичний паралелізм повторюваних компонентів (пор.: «Kto to, kto to czesze warkocz Na tym brzegu strugi? Kto to na przeciwnum brzegu Szarpie warkoczy długi?»), як і в розгляданих тут російському і білоруському текстах, де паралелістичний компонент зовсім зникає в другому рядку (маємо лише однокомпонентний повтор у третьому рядку білоруського перекладу), а в болгарській інтерпретації повторюваність у середині рядка відтворено тільки в прикінцевій частині.

Зауважимо, що перекладач має враховувати як оригінальні пошуки автора, так і традицію культури, у якій витворився текст і в якій має постати інтерпретований твір. У цьому плані промовистим видається нам зіставлення такого фрагменту з «Причинної» — в оригіналі і в болгарському перекладі Д. Методієва:

Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто теє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напува…

Кого да попита клетницата жалка,
та им кой ли знае каква е съдбата
на милия, де ли спи сега в гората,
коня ли пои си във Дунава бял…

Перекладач свідомо вдається до видозміни епітетної ознаки стосовно слова *Дунай*: *білий Дунай*. Безсумнівно, таку видозміну зумовлено народнопоетичною традицією — у болгарських фольклорних джерелах постійний епітет до слова *Дунай*, як правило, — *білий*. Пор. у болгарській пісні, яку наводить у одній із своїх праць акад. М. Державін:

Тугава тръгнаа,
Ду бял Дунав стигнаа,
Там мустови правиха
Дету жа примини пехотата...

(Державин, 1914, 189–192).

Бял Дунав знаходимо і в початкових рядках однойменної поезії І. Вазова: «Тих *бял Дунав* се вълнува, весело шуми», якій також судилося стати популярною болгарською піснею (музика І. Караджова). Пор. також у його поезії «Де е България?» (1876): «Питат ли ме де зората ме й огряла първи път, питат ли ме де й земята, що най-любя на светът. Тамо, аз ще отговоря, де се *белий Дунав* лей, де от изток Черно море се бунтува и светлей». В іншого болгарського автора — В. Поповича вірш «Туга», який опубліковано в журналі «Братски труд» ще 1860 р., виразно перегукується з Шевченковою «Думи мої, думи мої»:

Дайте крила, два орлове,
там да си зафръкне,
где бял Дунав, край брегове
кара песен — дреме!

Зрештою, як показують спостереження над Шевченковими текстами, із дванадцяти епітетних словосполук з лексемою *Дунай* у поетичних творах вжито лише двічі *бистрий Дунай*, у решті випадків — *тихий Дунай*. У розгляданому ж вірші семантика слова *бистрий* відтворює атмосферу тривоги, переживання ліричної героїні (*Чи в бистрім Дунаю коня напува…*), що в перекладі Д. Мето-

дієва передано дещо іншими засобами, які видаються нам суголосними оригіналові — порівняймо відповідну синтагму рядка (*си във Дунава бял*), де лексема *Дунав* мовби «огорнена» з обох боків короткими односкладовими словами, що створює відповідний оригіналові ритм тривоги й напруженості.

Інколи, як зазначають дослідники, «надмірна точність» може негативно позначатися на загалом добрих перекладах. Так сталося і з перекладом М. Тихонова першої строфи Шевченкового «Заповіту»:

Как умру — похороните
Вы меня в могиле
На кургане, над простором
Украины милой…

У Шевченковому творі бачимо «простори, які розширюються з кожним рядком вірша, переходячи в безмір небес над Україною. Перекладач мав би за всяку ціну насамперед уникнути поняття "гробу — могили", бо його нема в оригіналі» [28]. Аналогічні аберації зі словом *могила*, на жаль, спостерігаємо і в перекладах Ф. Сологуба («Как умру я, схороните Вы меня в могиле Посреди широкой степи На Украйне милой…»), О. Твардовського («Как умру, похороните На Украйне милой, Посреди широкой степи Выройте могилу…»).

А втім, В. Колтоновський в авторському перекладному томі «Кобзаря» 1933 р. (де лише два твори — «Княжна» і «О люди! люди небораки!» — подано в перекладах відповідно В. Гіппіуса та Є. Новської) уникає неадекватного перекладу характерного для ідіостилю Шевченка слова-поняття, пор.:

Как умру я, схороните
Меня на кургане,—
Там, где степь Украйны милой
Синеет в тумане.

Як відомо, у змісті багатьох поезій Шевченка наявні конкретні біографічні деталі, що тільки на перший погляд видаються неістотними, але перекладач, дбаючи про збереження відповідної індивідуально-авторської концептосфери того чи того образу, не має права нехтувати такими деталями тексту оригіналу. Треба віддати належне загалом майстерному перекладові чеською мовою початкових рядків поеми «Княжна» Я. Кабічеком, пор.:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

Hvězdo moje večernice,
Vyjdi, shlédni dolů,
pres vězeňské mříže šeptem
promluvíme spolu.

І все ж не станемо перечити В. Житникові, який, коментуючи ці рядки, зауважував: «Під віршем зазначено: "1847. Орська кріпость", тобто він написаний у неволі, але ж не за в'язничними ґратами, куди перекладач садить автора» [29].

Історичну маркованість мають слова-поняття *московський* і *руський*: у контексті Шевченкової творчості, зокрема поеми «Сон», це абсолютно відмінні величини, натомість перекладач вдається до немотивованої заміни, пор.:

[28] *Павличко Д.* Над глибинами.— К., 1983.— С. 393.

[29] *Житник В. К.* Деякі питання відтворення поетики Т. Г. Шевченка в чеських перекладах // Т. Г. Шевченко в інтернаціональних літературних зв'язках.— К., 1981.— С. 127.

То город безкраїй,
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може, то й московський...

То город без края!
То ли турецкий?
То ли немецкий?
А быть может, даже и русский!

(Переклад В. Державіна).

Проте, незважаючи на окремі прорахунки і численні труднощі в перекладацькій справі, Шевченкове слово утвердило в слов'янському світі самобутність української поезії й засвідчило характерні ознаки ідіостилю Кобзаря. І якщо перші переклади були орієнтовані насамперед на донесення основного змісту творів, то з часом зростає роль естетичного чинника, перекладачі намагаються зберегти особливості авторського стилю Шевченка. І. Яцканин на прикладі трьох перекладів «Садка вишневого коло хати», які з'явилися в чеській літературі відповідно на початку 20-х років (переклад Я. Виплела), в середині 40-х років (переклад Л. Фікара) і в другій половині 70-х років XX ст. (переклад Я. Кабічека), показав, наскільки адекватнішою в усіх — смислових і мистецьких — виявах є остання інтерпретація Шевченкового вірша [30]. Скрупульозний зріз перекладацької майстерності, зроблений М. Лесевим на основі польськомовних інтерпретацій «Заповіту», зокрема такими відомими літературними постатями, як З. Войнаровська, Б. Лепкий, Я. Івашкевич, К. А. Яворський, Є. Єнджеєвич, дозволив констатувати, що останній за часом переклад М. Куприся «у своїх нюансах найбільш адекватний» оригіналові [31].

Отже, мовотворчість Тараса Шевченка становить різнобічний об'єкт славістичних студій. Здійснювані поза межами України дослідження мови Шевченкових творів та їх численних перекладів іншими слов'янськими мовами засвідчують універсальну природу геніальних текстів, які становлять джерело вивчення структурних та етнокультурних ознак української літературної мови в її часовому й просторовому вимірі, допомагають проникнути в естетику авторського слова, що явило в слов'янському письменстві взірець поєднання національно-мовних традицій і художньо-мовного новаторства.

S. Ya. YERMOLENKO, A. K. MOISIIENKO, L. P. HNATIUK

T. SHEVCHENKO'S LINGUAL CREATIVITY IN SLAVIC PERCEPTION IN THE 19th — 21st CENTURIES.

In this article, T. Shevchenko's poetic language is presented as an object of Slavic research performed outside of Ukraine during 19th — 2st centuries. The Slavic language researchers focus on (a) linguistic analysis of the language of Shevchenko's poems from the view point of the history of the Ukrainian literature language, with its structural and ethnical cultural aspects; (b) Shevchenko's language as an artistic phenomenon which is aesthetically presented in various translations into other Slavic languages.

Over the years, the linguists and translators keep focus on the language art of the poet and research the specifics of his language usage, his image systems, and the relationship between Shevchenko's style and the Ukrainian literature language.

The works of Slavic scholars M. Bogdanovych (Belarus), A. Jensen (Sweden), S. Rusakiev (Bulgaria) and M. Lesiv (Poland) on Shevchenko's language and individual style are analyzed.

[30] *Яцканин І.* Діалог літератур.— Пряшів, 2008.— С. 6–9.
[31] *Jesiyw M.* Op. cit.— S. 20.

Shevchenko's poetic art became the role model for the Ukrainian identity due to his understanding of the Ukrainian history, the Ukrainian language specifics, as compared to other Slavic languages, as well as his description of the actual living conditions, social and domestic culture, and psychology and communication of the Ukrainian nation. Both inside and outside of Ukraine, some poetic texts of Shevchenko were known as people's songs. At the same time, Shevchenko's art contributed to the increase of the creative function of the literature language and became a milestone in making the language more intellectual and aesthetic and played an important role in the nation's spiritual life.

As is known, a new period in the history of the Ukrainian literature language and the establishment of the modern literature norm are connected with Shevchenko's poetry. The key question is why Ukrainians took Shevchenko's language as a role model of the Ukrainian literature language. The linguistic analysis of language factors in the works of I. Ogienko, V. Chaplenko, Y. Sheveliov and M. Mozer proves that Shevchenko's artistic language is connected with the old Ukrainian book tradition, folk sources (people's songs) and conversational practice, and the poet's novelty approach to lexical and structural potential of the Ukrainian language as well as its stylistic flexibility.

Authors note that T. Shevchenko put themes of national self-identification, search for human ideals and chanting freedom and human dignity common for all Slavic literature into such aesthetic forms that inspired interpreters to re-create those forms in their own Slavic languages. First Slavic translations of Shevchenko's poems appeared during the poet's lifetime.

The article overviews translation of the poems published in both collective and individual issues, from chronological perspective. Authors accentuate that while initial translations were oriented on preservation of Shevchenko's main ideas, the later works focused on aesthetic criteria and reflection of the poet's individual style.

K e y w o r d s: language of Shevchenko's poetry; national and language identity; literature norm; Shevchenko's novelty approach; old Ukrainian book tradition; people's song; aesthetics of artistic word; Slavic translations.